

“BUMERANG” TEXNOLOGIYASI ASOSIDA “XAMSA” DOSTONLARI VAZNINI O‘RGANISH XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR

Umida Kamolova

BuxDPI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Alisher Navoiyning “Xamsa” asari turkiy tilda yozilgan muhim asar bo‘libgina qolmay, shakl va mazmun jihatidan o‘zaro muvofiq yaxlit asar. Shuning barobarida ayni paytga qadar o‘z ahamiyatini, badiiy qimmatini yo‘qotmagan ma’naviy meros hamdir. Aytish joizki, she’rda vazn, undan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish shoirdan yuksak mahoratni talab qiladi. Alisher Navoiy ana shunday benazir ijodkordir. Mazkur maqolada uning ijodiga murojaat qilinib, “Bumerang” texnologiyasi asosida “Xamsa” dostonlari vaznini o‘rganish xususida ayrim mulohazalar bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *doston, texnologiya, ohang, tahlil, talqin, tavsiya, bayt, shakl, mazmun, mohiyat.*

Sharq she’riyatining noyob adabiy durdonalari ko‘p. Ular orasida Alisher Navoiyning “Xamsa” asari alohida o‘rin egallashi sir emas. Umumta’lim maktablarining 11-sinf o‘quvchilariga Adabiyot darsida mazkur asarni o‘qish, o‘rganish, mutolaa qilish tavsiya etilgan. Ushbu mavzuning mazmun-mohiyatini, asarni vazn tahlili orqali ifodali o‘qishga o‘rgatishda “Bumerang” texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Boisi ushbu ta’limiy texnologiya dars jarayonida har bir o‘quvchining ishtirokini qamrab oladi – hamjihatlikda ishlashni taqozo etadi.

“Bumerang” texnologiyasi talabiga ko‘ra, dastavval sinf o‘quvchilari kichik guruhlarga ajratiladi. “Xamsa” asari besh dostonidan tarkib topganini inobatga olib, har biri besh nafardan beshta guruh shakllantirilishi joiz. Undagi ishtirok etuvchilarning har qaysi 1, 2, 3, 4, 5-raqamli qatnashchi sifatida belgilanadi. Guruhlarni nomlashda dostonlar nomidan foydalanish maqsadga muvofiq:

1-guruh	2-guruh	3-guruh
“Hayrat ul-abror”	“Farhod va Shirin”	“Layli va Majnun”
4-guruh	5-guruh	
“Sab’ai sayyor”	“Saddi Iskandariy”	

Kichik guruhlar shakllantirilgach, o‘quvchilar dars (mashg‘ulot)ning maqsadi va tartibi bilan tanishtiriladi. Ya’ni “Xamsa” tarkibidagi dostonlarning vaznini tahlil qilish, ifodali o‘qish muhimligi uqtiriladi.

Keyingi o‘rinda o‘quvchilarga dostonlar tarkibidan baytlar taqdim qilinadi. Jumladan,

1. Boshni fido ayla ato qoshig‘a,
Jismni qil sadqa ano boshig‘a.

2. Hunarni asrabon netgumdir oxir,
Olib tufroqqamu ketgumdir oxir.

3. Kim ul kecha Qays zori bedil,
Kim bo'ldi qabila sori moyil.

4. Yetti koх ichra yetti farzona
Degali hikmatingdin afsona.

5. Agar qilmadi el himoyat sanga,
O'zungdin keraktur shikoyat sanga.

Navbatdagi jarayonda har qaysi guruhga topshiriq sifatida berilgan baytlar o'sha guruh a'zolari tomonidan yakka tartibda tahlil qilinadi. Masalan, 1-baytni "Hayrat ul-abror", 2-baytni "Farhod va Shirin", 3-baytni "Layli va Majnun", 4-baytni "Sab'ai sayyor", 5-baytni "Saddi Iskandariy" deb nomlangan guruh vakillari aruz nazariyasi talablariga binoan:

- baytlarni hijolarga ajratishi;
- taqte'sini hosil qilishi;
- afoyil-u tafoyilini topishlari zarur.

Topshiriq bajarilgach, 1-raqamli ishtirokchilar bir guruhda, 2-raqamli o'quvchilar yana bir guruhda, shu tariqa har bir guruh a'zolaridan yangi guruh tashkil etiladi. Ularning har biri guruh ichida navbati bilan tahlil qilgan matnlari bilan axborot almashadilar, ya'ni bir-birlariga so'zlab beradilar, tushuntiradilar. Bunda har bir bosqichning vaqt mezonini o'qituvchi tomonidan nazorat qilib boriladi.

Shundan so'ng yangi guruh a'zolari dastlabki holatdagi guruhlariga qaytadilar. Avvalgidek shartli ravishda shakllantirilgan "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai sayyor", "Saddi Iskandariy" guruhlariga qayta tiklanadi. O'quvchilar tomonidan barcha matnlar qay darajada tahlil qilingani, o'zlashtirilganligini aniqlash maqsadida o'qituvchi o'quvchilarga tahlillarni ketma-ketlikda joylashtirish vazifasi topshiriladi. Natijada quyidagi ko'rinish hosil bo'lishi muhim:

1. Bosh-ni fi-do | ay-la a-to | qo-shi-g'a,
Jis-m(i)-ni qil | sad-qa a-no | bo-shi-g'a.
- V V - | - V V - | - V -
muftailun | muftailun | foilun

Sari'yi musaddasi matviyi makshuf

2. Hu-nar-ni as | -ra-bon net-gum | -di-r o-xir,
O-lib tuf-roq | -qa-mu ket-gum | -di-r o-xir.

V - - - | V - - - | V - -
 mafoiylun | mafoiylun | fauylun

Hazaji musaddasi mahzuf

3. Kim ul ke | -cha Qay-s(i) zo | -ri be-dil,
 Kim bo'l-di | qa - bi - la so- | ri mo-yil.
 - - V | V - V - | V - -
 maf'uvlu | mafoilun | fauylun

Hazaji musaddasi axrabi maqbuzi mahzuf

4. Yet-ti ko-x ich | -ra yet - ti far | -zo-na
 De-ga-li hik | -ma-ting-di-n af- | so-na.
 foilotun | V - V - | - -

Xafifi musaddasi maxbuni maqtu'

5. A - gar qil- | ma-di el | hi-mo-yat | sa-nga,
 O'-zung-din | ke-rak-tur | shi-ko-yat | sa-nga.
 V - - | V - - | V - - | V -
 mafoiylun | mafoiylun | mafoiylun | faal

Mutaqoribi musammani mahzuf

“Demak, Alisher Navoiyning “Xamsa”siga kirgan dostonlardan “Hayrat ul-abror”ning vazni sari’ bahridan, “Laylo-vu Majnun”, Farhod-u Shirin”ning vaznlari hazaj bahridan, “Sab’ayi sayyora” vazni hafif bahridan bo’lib, “Saddi Iskandariy”niki esa mutaqorib bahridandir. Sari’ bahri pand-u nasihat ohangiga ega bo’lgan bahr bo’lgani uchun Alisher Navoiy o’z “Xamsa”sining o’g’itdan iborat birinchi dostoni “Hayrat ul-abror”ni sari’i musaddasi matviyi mavquf va makshuf vaznida yozgan. “Laylo-vu Majnun”, Farhod-u Shirin”ning vaznlari ham she’rga ishqiy kechinmalarga mos ritm bag’ishlaydi. “Sab’ayi sayyora” qolgan dostonlarga nisbatan yengil ruhdagi dostonidir. Shu sababdan uning vazni ham asarga yengillik ohangi beruvchi hafif bahridandir. Mutaqorib bahri jangovarlik ohangiga ega bo’lganligi uchun “Saddi Iskandariy” dostoni shu bahrga oid vaznda yozilgan” [4, 123].

Xulosa o’rnida aytish joizki, “Navoiy vazni asar mazmuniga, bayt ma’nosiga, tasvir va fikr izchilligiga, sira xalaqit bermaydi, balki yuqorida aytib o’tilgan sabablarga ko’ra mazmunni kuchaytirishga, asarda ifoda qilinayotgan fikrning ta’sirchanligini oshirishga yordamlashuvchi vositadir”[4,123]. Mazkur jihatni o’quvchilar ong-u shuuriga singirish, “Xamsa”dagi dostonlar vaznini to’g’ri va xatosiz tahlil qilish, shuningdek, ifodali o’qishga o’rgatish jarayonida “Bumerang” texnologiyasining tanlanishi dars samaradorligining muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бобур. Мухтасар. Тошкент.: “Фан”, 1971. 413 б.
2. Навоий А. Мезон ул-авзон // Навоий А. Асарлар. 15 томлик. 14-том. Тошкент.: Ғафур Ғулум номидаги Бадий адабиёт нашриёти, 1967. Б-133-182
3. Олимов М. Рисолаи аруз. Тошкент.: “Ёзувчи”, 2002. Б-104
4. Рустамов А. Навоийнинг бадий маҳорати. Тошкент, Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. Б – 216
5. То‘хлиев В. Adabiyot. 11-sinf: darslik-majmua. Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2018. B – 200

